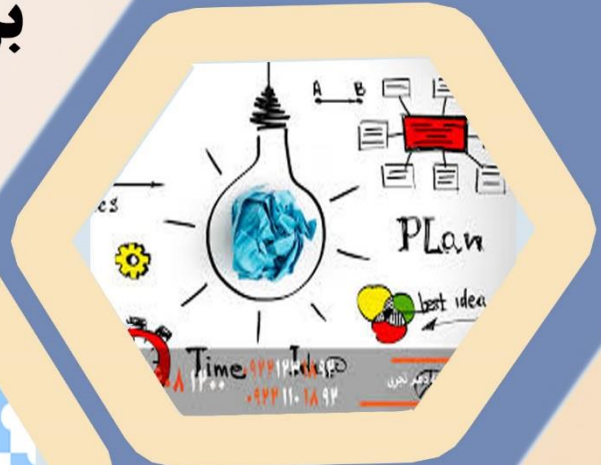

برنامه‌ریزی درسی در آموزش علوم پزشکی

برنامه درسی^۱ (کوریکولوم)

اصطلاح برنامه درسی که در دانشگاه‌های علوم پزشکی به آن کوریکوم گفته می‌شود و در واقع دست‌اندرکاران آموزشی این دانشگاه‌ها معمولاً بجای ترجمه آن، همان اصطلاح انگلیسی آن را به کار می‌برند، از نظر لغت‌شناسی از واژه لاتین currere به معنای میدان مسابقه یا راهی که باید طی شود، گرفته شده است.

در مورد تعریف کوریکولوم اتفاق نظری وجود ندارد. لوی برنامه‌ریزی درسی را سازماندهی یک سلسله فعالیت‌های یاددهی یادگیری جهت ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرنده و ارزشیابی میزان تحقق این تغییرات می‌داند. بورد آموزشی انگلیس، کوریکولوم را بیان اهداف کلی و عینی، محتوا، تجارب، پیامدها و فرایندهای یک برنامه آموزشی که در آن ساختار آموزشی، سازماندهی برنامه و روش‌های مورد انتظار از نظر یادگرفتن، یاددادن، بازخورد و نظارت پیش‌بینی شده باشد، تعریف می‌کند.

کوریکولوم دارای عناصر اصلی و فرعی است که شناخت آن برای دست‌اندرکاران این حوزه، الزامی است. منظور از عناصر، اجزایی هستند که در یادگیری موثرند. از مهمترین عناصر کوریکولوم می‌توان به عناصر هدف، محتوا، روش‌های یاددهی-یادگیری و ارزشیابی اشاره کرد. هدف‌های آموزشی مسیر حرکت و غایت آموزش را مشخص می‌کند. همه مراحل برنامه درسی نیازمند وجود هدف می‌باشد. عنصر محتوا به آنچه دانشجو باید برای رسیدن به هدف مدنظر بیاموزد، اشاره دارد. روش‌های یاددهی-یادگیری مهمترین قسمت اجرایی برنامه درسی می‌باشد که تا حد زیادی در اختیار مدرس است و به‌کارگیری آن به علم و هنر وی بستگی دارد. ارزشیابی میزان تحقق هدف‌ها و بررسی مشکلات فرایند تدریس و یادگیری را نشان می‌دهد.

کوریکولوم عناصر دیگری نیز دارد. مشهورترین برداشت ارائه شده درباره عناصر کوریکولوم، طبقه‌بندی الگوی فرانسیس کلاین^۲ می‌باشد که در قالب ۹ عنصر اهداف، مواد آموزشی، محتوا، فعالیت‌های یادگیری، راهبردهای یادگیری، ارزشیابی، گروه‌بندی، زمان و فضا ارائه شده است. البته این عناصر منفک از هم نمی‌باشد و هر عنصر از دیگر عناصر تاثیر پذیرفته و بر کیفیت آن‌ها نیز اثر می‌گذارد. بنابراین ارتباط بین عناصر و اجزای کوریکولوم به‌صورت متقابل است. با انتخاب و سازماندهی صحیح عناصر برنامه درسی، می‌توان فرصت‌های یادگیری بهتری برای دانشجویان ایجاد نمود.

¹. curriculum

². Frances Klein

انواع کوریکولوم

دانشجویان تجارب یادگیری متعددی در دانشگاه کسب می‌کنند. آنها در دوران تحصیل تحت تاثیر کوریکولوم‌های مختلفی قرار می‌گیرند که می‌توان به کوریکولوم‌های رسمی، پنهان، پوچ، زاید و فوق برنامه تقسیم کرد.

۱- کوریکولوم رسمی^۳

آنچه طراحان و برنامه‌ریزان درسی برای رشد و تربیت فراگیران طراحی و برنامه‌ریزی می‌کنند، کوریکولوم رسمی است. این نوع برنامه، هدف‌های مدون و آشکاری دارد، در آن تجارب معینی برای تحقق اهداف و محتوا پیشنهاد می‌شود و در مورد ارزشیابی نیز تصمیم‌گیری و هماهنگی به عمل می‌آید. کوریکولوم رسمی که به آن کوریکولوم صریح، آشکار یا قصد شده نیز گفته می‌شود، شامل برنامه‌های نظام آموزشی هر کشور است که معمولاً در کتاب‌های درسی قابل مشاهده است و مدرس بر اساس سرفصل‌های مشخص و از پیش تعیین شده آن را در کلاس درس پیاده می‌کند. به عنوان نمونه، در رشته کارشناسی بهداشت محیط، محتوای ارائه شده درباره آلوده‌کننده‌های مهم هوا نمونه‌ای از کوریکولوم رسمی است. در دانشگاه‌های علوم پزشکی این برنامه‌ها توسط شورای عالی برنامه‌ریزی علوم پزشکی تدوین و به دانشگاه‌ها ابلاغ می‌گردد.

۲- کوریکولوم پنهان^۴

کوریکولوم رسمی بخش کوچکی از آن چیزی است که موسسات آموزش می‌دهند. کوریکولوم پنهان شامل برنامه‌های درسی است که دانشجویان از فرایند برخورد با محیط و عناصر دخیل در آن کسب می‌کنند. کوریکولوم پنهان شامل دانش، اعتقادات، نگرش‌ها، رفتارها و مجموعه قوانینی است که دانشجویان هم به صورت قصد شده و هم به صورت قصد نشده در نظام فکری خود درونی می‌سازند. این برنامه به صراحت در برنامه درسی قصد شده نظام‌های آموزشی قابل مشاهده نیست. تعامل‌های فراگیران با عناصر محیط آموزشی، می‌تواند سبب تجربه یادگیری شده و موجبات تغییر در فراگیر گردد. نیروی تاثیرگذاری این برنامه به مراتب از برنامه‌های درسی صریح، پایدارتر و بیشتر می‌باشد. مثلاً استادی که به موقع سر کلاس حاضر می‌شود، بطور ضمنی پیام اهمیت مدیریت زمان و نیز احترام به حقوق دیگران را به فراگیران آموزش می‌دهد. یا وقتی اساتید و دانشجویان در درمانگاه حضور می‌یابند، شیوه ارتباط پزشک با بیماران، بطور ضمنی پیام احترام به حقوق بیمار و ارزش قائل شدن برای وی را به فراگیران آموزش می‌دهد. اساتید باید در نظر داشته باشند که دانشجویان بیشتر از اینکه به معلومات اساتید که به آنها انتقال

³. formal curriculum

⁴. hidden curriculum

می‌دهند توجه کنند، رفتارهای آن‌ها را مورد توجه قرار می‌دهند و از این حیث باید الگوی مناسبی برای دانشجویان باشند.

گلیکن^۵ معتقد است بین آنچه به دانشجویان در محیط‌های آموزشی یاد داده می‌شود و آنچه که آنها یاد می‌گیرند تمایز اساسی وجود دارد که بیانگر برنامه درسی پنهان بوده و در برگیرنده یادگیری در سطح تعاملات بین فردی است. به گفته برخی از صاحب‌نظران در حیطه برنامه درسی پنهان، این برنامه‌ها حتی اثراتی به مراتب عمیق‌تر و کاراتر از برنامه درسی رسمی جهت وصول یا عدم وصول به اهداف یک موسسه آموزشی دارند، زیرا شیوه مورد استفاده آن برای انتقال آموزش، به طور ضمنی و ناخودآگاه است.

عوامل زیادی از جمله ارزش‌های مدرسه، جو سازمانی و فضای حاکم بر مدرسه، محیط فیزیکی و ظاهری مدرسه، قوانین و مقررات آموزشی، نظم و انضباط، امکانات آموزشی و کمک آموزشی، ویژگی‌های رفتاری و شخصی مربیان و شیوه‌های ارزشیابی آن‌ها، روابط متقابل معلم و دانش‌آموز، ارتباط پرسنل مدرسه با یکدیگر، چگونگی ارتباطات و پیامدهای ضمنی مستتر در آن‌ها، سیاست‌های تشویقی و تنبیهی و ... در شکل‌گیری برنامه درسی پنهان دخالت دارند.

۳- کوریکولوم پوچ^۶

کوریکولوم پوچ که خنثی یا عقیم نیز نامیده می‌شود، نسبت به کوریکولوم رسمی و پنهان قدمت کمتری دارد. اگر مفاهیم خاصی در کوریکولوم نباشد و دانشجویان نتوانند آن‌ها را در دانشگاه بیاموزند، این مفاهیم جزو کوریکولوم پوچ قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر هر وقت نظام برنامه‌ریزی درسی برخی از مفاهیم و مسائل را عملاً در کوریکولوم نگنجانند و یا مطالب گنجانیده شده در کوریکولوم‌ها یا کتاب‌های درسی با سن عقلی دانش‌آموزان و دانشجویان متناسب و برای آن‌ها قابل فهم نباشد، آن را کوریکولوم پوچ می‌نامند. بطور کلی این برنامه به آنچه که در دانشگاه، از روی عمد یا غیرعمد، تدریس نمی‌شود، گفته می‌شود و به دانشجویان این پیام را می‌دهد که این عناصر ارزش زیادی ندارند.

کوریکولوم پوچ، مفهومی است که هدف آن جلب توجه دست‌اندرکاران و تصمیم‌گیرندگان برنامه‌های درسی به تامل و اندیشه درباره مواد و مفاهیم آموزشی است که از نظام آموزشی حذف شده است. در واقع دانش‌آموزان از آموختن تجربه‌های مرتبط با آنها محروم هستند. حذف این مواد آموزشی، دانش‌آموزان را از مجموعه تجاربی که می‌توانند با مواجهه با آن برنامه، کسب کنند محروم می‌سازد. مثلاً عدم توجه به مقوله شبکه‌های اجتماعی مجازی و یا آموزش مسائل زناشویی در کتاب‌های درسی، نمونه‌هایی از کوریکولوم پوچ می‌باشد.

^۵. Glicken

^۶. null curriculum

کوریکولوم پوچ حاوی این پیام است که تصمیم‌گیری‌ها باید هوشیارانه و با توجه به نیازها یا ضرورت‌های حال و آینده فردی و اجتماعی باشد و برنامه‌ریز دچار آفت عادت و سنت نشود. برنامه‌ریزان درسی باید مدام از خود بپرسند که: آیا آنچه حذف شده نسبت به آنچه باقی مانده، از اهمیت و اولویت کمتری برخوردار است؟ آیا برنامه درسی با شرایط تحول اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... سازگار است؟

کوریکولوم پوچ نیز انواعی دارد:

- کوریکولوم پوچ آشکار

برخی از محتواهایی که به شکل آشکار از برنامه درسی حذف شده است و دست‌اندرکاران آموزش نسبت به حذف آن آگاهی دارند، برنامه درسی پوچ آشکار نامیده می‌شود. مثلاً آموزش موسیقی در برنامه درسی کشور ما، نمونه‌ای از برنامه‌های درسی پوچ آشکار است. برنامه درسی پوچ آشکار بعد از آنکه با استفاده از چارچوب ارزشی، شناسایی شد، می‌تواند به برنامه درسی رسمی راه پیدا می‌کند.

- کوریکولوم پوچ پنهان

برنامه درسی پوچ، علاوه بر بعد صریح، ابعاد پوشیده و پنهانی دارد که به آن برنامه درسی پوچ پنهان گفته می‌شود و می‌تواند به دو شکل وجود داشته باشد:

الف) حذف برخی از مباحث در برنامه درسی صریح به دلیل شرایط و موقعیت‌های ویژه منطقه یا یک کشور، همچنین هنگامی که بین برنامه درسی قصد شده و اجرا شده فاصله و شکاف وجود داشته باشد نمودی از برنامه درسی پوچ پنهان است.

ب) پاسخگو نبودن برنامه درسی در یک زمینه یا موضوع خاص درسی نسبت به شرایط متحول اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اعم از جامعه محلی و بین‌المللی نیز شکل دیگری از برنامه درسی پوچ پنهان را نشان می‌دهد.

برنامه درسی پوچ پنهان این پیام را متبادر می‌سازد که باید از پیش‌بینی صرف یک عنوان درسی در برنامه درسی آشکار، عبور کرد. براساس این برنامه باید جهت جلب توجه تصمیم‌گیرندگان و تزریق پویایی به فرآیند برنامه‌ریزی درسی تلاش کرد.

۴- کوریکولوم زاید^۷

آموخته‌های فراگیران پس از گذراندن دوره تحصیلی آموزشی، به‌طور کامل با نیازهای جامعه و بازار کار منطبق نیست. به نوعی می‌توان گفت بخش زیادی از آنچه را که دانشجویان در فرآیند تحصیل فرا می‌گیرند، زاید یا دور ریختنی است. کوریکولوم‌ها پس از طراحی و اجرای مکرر در

7. scrap curriculum

طی زمان می‌بایست به صورت ادواری مورد تجدید نظر قرار گیرند، در غیر این صورت پدیده "رو به زوال رفتن کوریکولوم" اتفاق می‌افتد.

کوریکولوم زاید که به آن کوریکولوم بی‌فایده یا بی‌اثر نیز گفته می‌شود به کهنگی، عدم نوسازی و بهسازی و همچنین عدم ارتباط دروس و محتوای برنامه درسی دانشگاه‌ها با نیازها و تحولات اجتماعی اشاره دارد. بخش‌هایی از برنامه درسی آشکار و طراحی شده برای هر رشته که به دلایل مختلف، ناکارآمد یا زاید باشد، در اصطلاح آن را کوریکولوم زاید می‌گویند.

براساس مطالب گفته شده در قسمت‌های بالا می‌توان گفت کوریکولوم پوچ به آنچه که نظام آموزشی باید به آن بپردازد، اما مورد غفلت قرار گرفته اشاره می‌نماید، اما کوریکولوم زاید به "آنچه در نظام آموزشی هست، اما کارآمد نیست"، توجه دارد. برخی کوریکولوم زاید را در واقع آن روی سکه کوریکولوم پوچ می‌دانند: یعنی آنچه که تدریس می‌شود و نباید تدریس شود.

برای انجام اصلاحات یا آنچه که برنامه درسی زاید به دنبال به تصویر کشیدن آن است، تغییر و کنار گذاشتن برنامه درسی ناکارآمد از طریق اصلاح و بازنگری برنامه‌های درسی موجود راهکاری مناسب اطلاق می‌گردد. بنابراین کوریکولوم‌های آموزشی باید بطور مداوم پایش گردد و در مطالب تاریخ گذشته و روش‌های منقرض تجدید نظر صورت پذیرد. یکی از روش‌ها برای این امر، گرفتن بازخورد مستمر از دانشجویان، اساتید و سایر ذی‌نفعان آموزش عالی در خصوص نقایص کوریکولوم از نظر بالینی، علمی یا اجرایی است.

۵- کوریکولوم فوق برنامه^۸

فوق برنامه شامل هر نوع فعالیت در زمینه موسیقی، نقاشی، تئاتر، ورزش، شوراها و انجمن‌های مختلف و ... گفته می‌شود که خارج از محدوده دروس از پیش تعیین شده دانشگاه، اما در محیط دانشگاه ارائه می‌شود. این فعالیت‌ها خارج از ساعت آموزشی برگزار می‌شود، مشارکت در آن‌ها داوطلبانه بوده و دانشجویان برای انجام آن‌ها نمره‌ای کسب نمی‌کنند. فعالیت‌های فوق برنامه که با دانشگاه در ارتباط نیستند در این تعریف گنجانده نمی‌شود.

فعالیت‌های فوق برنامه به منظور تثبیت، تعمیق، آشنایی و کارکرد عملی در طول سال تحصیلی برای فراگیران در نظر گرفته می‌شود تا به رشد و تعالی، شکوفایی استعدادها و مشارکت در برنامه‌های عملی کمک کند. این برنامه‌ها در توسعه تجربیات تربیتی فراگیران نقش مهمی دارد.

^۸. *extera curriculum*

برنامه‌های درسی از نظر آیزنر^۹

طبق نظر آیزنر، در فرایند طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی معمولاً از سه نوع برنامه درسی قصد شده^{۱۰}، اجرا شده^{۱۱} و کسب شده^{۱۲} سخن به میان می‌آید.

برنامه درسی قصد شده که به آن برنامه درسی آشکار، مکتوب یا رسمی نیز می‌گویند، به آرمان‌ها، هدف‌ها، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و شیوه ارزشیابی پیشرفت یادگیری در یک برنامه درسی اشاره می‌کند. این برنامه درسی توسط کارشناسان و برنامه‌ریزان تهیه و تولید شده و در سطح ملی یا نظام آموزشی به مدارس تجویز می‌شود و معمولاً از طریق تحلیل کتاب‌های درسی، راهنمای برنامه، امتحانات، دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های رسمی، مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد.

برنامه درسی اجرا شده مجموعه اقدامات و فعالیتهای یاددهی - یادگیری است که از سوی مدرسان و مجریان برنامه در صحنه واقعی کلاس‌های درس و محیط‌های آموزشی به اجرا در می‌آید. به عبارتی به محتوای واقعی برنامه درسی اشاره می‌کند که دانش‌آموزان در کلاس درس با آن درگیر می‌شوند و مدرسان حقیقتاً آموزش می‌دهند.

منظور از برنامه درسی کسب شده یا تجربه شده، آن چیزی است که فراگیران از برنامه درسی نوشته شده و آموزش داده شده، دریافت می‌کنند. به عبارت دیگر یادگیری‌هایی است که از طریق به اجرا درآوردن برنامه درسی در مجموعه‌ای از دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌های دانش‌آموزان به وجود می‌آید و انتظار می‌رود که در این مرحله دانش‌آموزان بتوانند به بخش قابل توجهی از هدف‌های برنامه درسی قصد شده نائل گردند.

^۹. Eisner

^{۱۰}. intended curriculum

^{۱۱}. implemented curriculum

^{۱۲}. attained curriculum

منابع:

- احمدی، غلامعلی. ۱۳۸۵. بررسی میزان همخوانی و هماهنگی بین سه برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده در برنامه جدید آموزش علوم دوره ابتدایی. فصلنامه تعلیم و تربیت. دوره ۲۲، شماره ۸۶، صص ۹۲-۵۱.
- حسینی لرگانی، سیده مریم. فتحی واجارگاه، کوروش. عارفی، محبوبه. زرافشانی، کیومرث. ۱۳۹۴. مفهوم‌سازی یادگیری زائد و راهکارهای کاهش آن در نظام آموزش عالی ایران از دیدگاه صاحب‌نظران آموزش عالی. مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، دوره ۵، شماره ۹، صص ۳۳-۹.
- ربیعی، مهدی. محبی امین، سکینه. رشید حاجی خواجه‌لو، صالح. ۱۳۸۹. ارزیابی کیفیت درونی برنامه درسی دوره آموزش مجازی دانشگاه فردوسی مشهد. مجله افق توسعه آموزش پزشکی، دوره ۴، شماره ۱، صص ۲۸-۱۹.
- عباس‌زادگان، محمد. ۱۳۷۶. اصول و مفاهیم اساسی در برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات سوره.
- غریبا، مبینا. رحیمی، حمید. دهباشی، اکرم. ۱۳۹۷. گسست آموزشی: فاصله برنامه درسی قصد شده و کسب شده در نظام آموزش عالی ایران. دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی. سال ۹، شماره ۱۷، صص ۱۱۴-۹۳.
- فتحی واجارگاه، کورش. ۱۳۸۸. اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی، تهران: انتشارات بال.
- فضلی‌خانی، منوچهر. گلچین، منیژه. یوسفی، جمشید. مظفری، عباسعلی. ۱۳۸۴. راهنمای تهیه و تدوین فعالیت‌های مکمل و فوق برنامه. تهران: موسسه فرهنگی منادی تربیت.
- لوی الف. ۱۳۹۰. برنامه‌ریزی درسی مدارس. فریده مشایخ. تهران: دفتر امور کمک آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
- محبی‌امین، امینه. آذرفر، آنوش. ربیعی، مهدی. بدیعی، زهرا. روانشاد، یلدا. حیدرزاده، هاجر. ۱۳۹۵. بررسی و ارزیابی برنامه درسی پنهان گروه بیماری‌های کودکان: مورد دانشگاه علوم پزشکی مشهد. مجله توسعه آموزش در علوم پزشکی. دوره ۹، شماره ۲۱، صص ۱۵-۵.
- ملکی، حسن. ۱۳۸۸. برنامه‌ریزی درسی، راهنمای عمل. تهران: نشر پیام اندیشه.
- ملکی، حسن. دلاور، علی. احمدی، غلامعلی. حاجی تبار فیروزجانی، محسن. ۱۳۹۱. بررسی میزان همخوانی برنامه درسی قصد شده، اجرا شده، و کسب شده مطالعات اجتماعی سال اول دبیرستان. فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، سال ۸، شماره ۲۷، صص ۱۴۹-۱۰۵.
- مهرمحمدی، محمود و همکاران. ۱۳۹۳. برنامه درسی: نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها. تهران، سمت.
- نجفی‌پور، صدیقه. مصلی‌نژاد، لیلی. نجفی‌پور، سهراب. ۱۳۸۸. آموزش برای یادگیری و یادگیری برای آموزش. تهران: انتشارات امید.